

Belleği Silmek: Bir Yıkım Aracı Olarak Mekân-Kırım

Tuğçe Ersoy Ceylan

Şiddet içeren çatışmalarda ilk odaklanılan Şolgu topyekûn savaşa ve çatışmalara dahil olan siviller ve hayatını kaybeden insan sayısıdır. Zaman içinde devletler arasında savaşın teamülü ve hukuku oturdukça (Walzer, 2017) çatışmalar sırasında ölenler asker ve sivil olarak ayrılmış; bu anlayış benimsenmiş ve kitleler nezdinde sivil kayıpların olması bir çatışmanın kınanması ya da meşruiyetini kaybetmesi hususunda kayda değer bir parametre haline gelmiştir. Öte yandan bir çatışmada hayatların yanında o hayatlara var olmaları için alan sağlayan; onlara bireysel veya kolektif anı (dolayısıyla bellek) biriktiren mekânlar da yok olup gider. Hayatlar, kimilerine göre anlamsız çatışmaların yüzünden yok olup giderken, bir zamanlar bu hayatlara ev sahipliği yapan mekân da silinir.

Mekânın ortadan kaldırılmasıyla belleğin yitimi arasında doğrudan bir ilişki vardır. Çünkü bir toplum fiziksel açıdan bağlı bulunduğu mekândan kopartıldığında unutkanlığın başlıca kaynağı yaratılmış olacaktır. Bu başarıldığında ise zamanla bu yerler zihinsel olarak da ziyaret edilemeyecek, hatırlanacak öge de bulunamayacaktır. Böylelikle mekânın yok edilmesi veya değiştirilmesi yoluyla bir topluluğun mekâna, dolayısıyla kim olduğuna dair bellek yitimi gerçekleşmiş olacaktır.

Sari Hanafi'nin (2009:106) kavramsallaştırdığı mekân-kırım, toprak ile uzam/mekân arasındaki bağdan hareketle mülksüzleşme, yıkım ve el koyma yoluyla bir topluluğun yaşam alanının ortadan kaldırılmasını ifade eder. Hanafi, bu kavramsallaştırmasını oluştururken Filistin meselesinden ve Filistinlilerin durumundan yola çıkmıştı. Ona göre Filistin sorununda İsrail'in hedefi mekândır, bu yüzden eylem şekli de buna göre belirlenmektedir (Hanafi, 2012:191) Mekânın yıkımı bir post-mortem şehir olgusuna yol açmaz. Bu ölümün gerçekleşmediği bir "yıkım gösterisidir". Hanafi'ye (2012:192) göre, sürdürülen sistematik yıkım siyasi baskının bir manivelasıdır.

Hanafi'nin mekân-kırım kavramsallaştırmasından önce, mekânın yok edilmesi ile ilgili lite-

ratür daha erken dönemde yine çatışmalı bir bölgedeki durumu anlamlandırmaya çalışılırken ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu bağlamda 1990'lı yıllarda Balkanlarda yaşanan iç savaşlar ve etnik çatışmalar sırasında Bogdan Bogdanoviç bölgedeki şehirlerin yıkılmasının belli bir strateji dahilinde gerçekleştirildiğini öne süren bir kavram ortaya atmıştır: kent-kırım (kentlin yerle bir edilmesi, *urbicide*). Buna göre kent-kırım kentlin dokusunu onunla anılan medeni değerlerle beraber yok etmektir. Burada amaç Balkanlar özelinde, kültürel ve toplumsal çeşitliliğin göstergesi olan Dubrovnik, Mostar, Saraybosna gibi şehirlerin, dolayısıyla çok kültürlülük anlayışının ortadan kaldırılarak Sırp ideallerine uygun bir şekilde tek bir topluluğun ruhunun hâkim olduğu mekânları baskın hale getirmektir (Fregonese, 2009:310). Kent-kırım kentliliğin temsilcisi olan binaların yok edilmesi anlamına gelir. Diğer bir deyişle, yapılar, çatışma stratejisinin bir parçası olarak yıkılmalıdır, çünkü onlar bir varoluşsal koşul olarak medeniyetin kurucu bir parçasıdır (Coward, 2009:13).

Kent-kırım özellikle iç savaşlar ve topyekûn savaşlar sırasında şehirlerin tanklar vasıtasıyla veya havadan bombalanmak suretiyle yok edilmesi anlamına gelir. Filistin-İsrail çatışması bağlamında Nurhan Abudiji (2014) kent-kırım kavramına Nablus'un havadan bombalanması örneğiyle açıklık getirmiştir. Bu noktada Filistin kent mekânlarının ve bununla bağlantılı olarak buradaki nüfusun İsrail'in varlığına temelden bir tehdit oluşturduğu gerekçesiyle kırıma uğratıldığını belirtmek gerekir. Hızlı bir şekilde büyüyen Filistin şehirlerine yönelik bu kent-kırım pratiği İsrail'in gözünde "yapıcı bir yıkımdır" ve kasıtlıdır (Graham, 2002:646). Gelgelelim, mekân-kırım politik bir stratejinin parçası olarak sürekliliği olan bir olgudur. Bu bağlamda Hanafi'ye göre, mekân-kırım gerek devletin akışkan sınırları içinde gerekse de dışında yaşamakta olan Filistinli nüfusun "transferini" hedefleyen, yerelliği bozmaya (de-localization) ve Filistinlileri yerinden etmeye dayalı hukuki-siyasi bir yapıdır (Hanafi, 2009:107). Toprak

ise Filistinlilerin “transferiyle” önemsiz, geçmiş olmayan, belleğini yitirmiş bir araziye dönüşür (Hanafi 2012:192).

Kent-kırımın aksine mekân-kırımın araçları tanklar değil, sokakları, evleri, zeytinlikleri imha eden buldozerlerdir (Hanafi, 2012:193). Son tahlilde, Hanafi mekân-kırımın İsrail yerleşimci-kolonyal projesinin bir stratejisi olduğunu, bu projenin ise ölü sayısından ziyade ev yıkımları, toprağa el koyma, köprülerin, tünellerin ve su kaynaklarının kontrolü gibi eylemleri içerdiğini öne sürer. Bu sürecin aktörleri ise sadece askeri ve siyasi güçler değil, arkeologlar, şehir planlamacıları ve mimarlardır; kentsel gelişim ve çevre düzenlemesi vasıtasıyla bu planlamacılar tahakkümün dışlayıcı ve cezalandırıcı bir şeklini üretmiş olurlar. Yerleşimci-kolonyal mantık Hindistan tarafından işgal edilen Keşmir için de geçerli olabilir. Zira burada da mekân-kırım aracılığıyla yerli olmanın ne anlama geldiğine dair fikir yok edilmek istenmektedir; bu yapılırken tarih ve kültür de ortadan kaldırılacak, Keşmir yerlileri nezdinde oranın bir anavatan olduğuna dair kolektif hafıza silinecektir (Mushtaq ve Amin, 2021:3006).

Hanafi’nin kavramsallaştırmasına göre mekân kamusaldır ve hâlihazırda insanların yaşamakta olduğu yerdir. Ne var ki, mekân aynı zamanda belleğin taşıyıcısıdır; tarihsel anlatıları, fikirleri, anıları da kapsar, hatta bunlar mekân içinde var olur. Dolayısıyla mekân gündelik hayatımızın bir parçası olurken hatırlama pratiğinin bir parçası da olmasından ötürü önem arz eder. Hanafi mekân-kırım kavramını ortaya koyarken mekânı kolektif belleğin bir bileşeni olarak ele almadığı gibi; bellek mekânlarının silinerek bir topluluğun kimliğinin önemli yapıtaşlarından birinin elimine edildiğini de göz ardı etmiştir. Ne var ki, mekânlar bellek mahalleridir; belleğin topografik metinleri, ‘mnemotop’larıdır (Assman, 2015:68). Bu açıdan mekân, fiziksel çevre içinde yaşamakta olanların veya geçmişte orada yaşamışların izlerini taşır. Maurice Halbwachs (2017:142) bunu şöyle açıklar:

Mekân grubun izini taşır ve grup da onun ki ni. Demek oluyor ki, grubun bütün hareketleri uzamsal terimlere tercüme edilebilir ve kapladığı mekân da bütün terimlerin bir araya toplanmasından ibarettir. Bu mekânın her veçhesinin, her ayrıntısının yalnızca grup üyelerinin anlayabileceği bir anlamı vardır, çünkü uzamın grup tarafından işgal edilen her bölümü kendi topluluklarının yapısının

ve ömrünün çok çeşitli yönüne tekabül eder.

Diğer bir deyişle, mekân kırma uğratıldığında mekâna dair bilgi ve tarih imha edilmiş olacaktır. Geçmişin bu şekilde boşaltılması kimlik erozyonuna sebep olacak, bireysel/kolektif varlık kökünden sökülmiş hale gelecektir. Hanafi’nin odağında ise daha çok ele aldığı Filistin-İsrail çatışmasından hareketle İsrail’in yerleşimci-kolonyal bir proje olduğundan başka toplulukların (burada Filistinliler) söz konusu yerleşim coğrafyasından gönderilmesinin amaçlanması, bu yüzden mekân-kırma uğratılması vardır. Halbuki mekân-kırım bir mülksüzleştirme ve köksüzleştirme politikası olarak ele alındığında risk altında olan şeyin topraktan sürülmekle beraber o toprağa dair bağı kuran hafızanın silinmesinin olduğu anlaşılabacaktır. Bu yüzden kavramın bellek mekânlarının ve mekâna dair belleğin yitimini de içerecek şekilde genişletilmesi elzemdir.

Dolayısıyla mekân-kırım kavramına değinirken yerinden etme, silme, mimari temizlik (Bardi, 2016), heterotopya gibi olguları da beraber düşünmek mekânın Michel Foucault’nun biyopolitika yaklaşımı üzerinden hedefe konulduğunu öne sürerek içine iktidar, tahakküm, kontrol ve güç gibi nosyonları da alan daha bütüncül ve daha eleştirel bir kavrayış elde etmek mümkün olur.

Mekân-kırım Balkanlarda görülen kent-kırım gibi şehirlerin tanklar vasıtasıyla dümdüz edilerek orayla özdeşleşmiş kimliklerin, anıların ve ortak değerlerin topyekûn ve anında silinmesi şeklinde işlemez. Mekân-kırım daha çok mekân yok edilmese de bir zamanlar orada yaşamakta olanların erişimine kapalı olmasını, mekânın bellekle olan bağının koparılmasını ve böylelikle onun hatırlamanın bir parçası olmaktan çıkarak önemsizleşmesini amaçlar. Böylece önemsizleşen toprağa el koymak, üzerinde yeni yapılar, değerler, tarihler oluşturmak kolaylaşacaktır. Bu şekilde ele alındığında mekân-kırım aynı zamanda etnik temizliğin bir aracı haline gelir. Uri Avnery (2010) işgal altında yaşamakta olan Filistinlilerin topraklarına ve evlerine el konulmasının, onların mekân-kırma uğratılmasının aslında tedrici bir etnik temizliğin parçası olduğunu öne sürer. Bunun nasıl işlediğini de şöyle açıklar:

Toprak sahibine baskı yapılır. Onlara “Yetkililer gelip güvenlik gerekçesiyle toprağına el koymadan satsan iyi edersin” şeklinde telkinde bulunulur. Çok yüksek rakamlar teklif edilir. Toprağına/mülkünü sattığında Filis-

tinli örgütler tarafından vatan haini olduğu gerekçesiyle öldürülmemesi için Kanada veya Avusturalya'da yeni bir yaşam sözü verilir. Bir süre sonra, satış kamuoyuna duyurulur. Mülk ya da toprak üzerindeki Filistinli kiracılar çıkartılır ve yeni bir Yahudi semti oluşmaya başlar.

Görüldüğü üzere mekân-kırım el koyma ve istimlak etme ile bir arada yürür. Dolayısıyla mekân-kırım, *inter alia*, yeni binalar inşa etmek, yeni sınırlar çizmek ve belirlemek (Weizman, 2016:15-26) yeni yollar yapmak (Selwyn, 2001) vasıtasıyla mekâna el konulması ve mekânın el değiştirmesi olarak da anlaşılmalıdır. Böyle yaparak söz konusu mekândaki halihazırda var olan topluluğun demografik, sosyal, ekonomik gelişmesi engellenmiş olacak; topluluk tedrici bir yok oluşa mahkûm bırakılacaktır. Bu açıdan mekân-kırım Baruch Kimmerling (2003) tarafından Filistinlilerin siyasi varlığını silmek adına İsrail'in uyguladığı politikalara atfen öne sürdüğü, kurumların yok edilmesini tanımlayan siyasi-kırım (*politicide*) bünyesine dahil edilebilir.

Mekân-kırım çatışma ve savaş sırasında havadan bombalayarak ve tanklarla dümdüz ederek belli bir alandaki tarihi yapıları, köprüleri ve evleri bir anda yok ederek bellek yitimine yol açmak şeklinde karşımıza çıkabileceği gibi daha az fark edilecek tedrici bir şekilde de uygulanabilir. Seyahat özgürlüğüne kısıtlama getirilmesi, zorla tahliye, ev yıkımları, belirli alanlara ordunun el koyması gibi eylemler de mekân-kırımın bir parçasıdır ve Oren Yifatchel (2005) bunu "tedrici apartheid" olarak niteler; ki bunu da yukarıda sözü edildiği gibi etnik temizliğin bir şekli olarak düşünmek gerekir. Uluslararası hukuka göre apartheid Roma Statüsünde insanlığa karşı bir suç olarak kabul edilir, söz konusu suç kurumsallaşmış sistematik baskı ve tahakküm rejimi tarafından bir etnik grubun diğer etnik grup ya da gruplar üzerinde uyguladığı ayrımcı-dışlayıcı, insanlık dışı eylemlerden müteşekkil bir olgudur. Nitekim bu ayrımcı-dışlayıcı pratikler mekânsal tecridi kurumsallaştırıp geniş çaplı mekân-kırımı, dolayısıyla da etnik temizliğe kapı aralamaktadır. Sözü edilen bu durumun örneklerini sadece Filistin coğrafyasında değil, Myanmar'ın Arakan eyaletinde Rohingya halkının maruz kaldığı insan hakları ihlallerinde de gözlemlemek mümkündür. Mekân-kırımı dair bu gündelik pratikler Arakan'da bir apartheid sistemin vücuda gelmesiyle neticelenmiştir (MacLean, 2019).

Bir grubun yaşam alanının işgal edildiği, sistematik bir şekilde yıkılarak ele geçirildiği ve böylelikle o grubun mülksüzleştirildiği, yani mekân-kırımın, savaş ve çatışmalardaki belirli sürenin dışına taşarak, tedrici bir hâl aldığı durumda mekân-kırım hukukun kötüye kullanılması ile mümkün hale gelir. "Batı yargı sisteminin ve yasalarının stratejik askeri veya siyasi amaçları elde etmek için kötüye kullanılması" olarak tanımlanan hukuk suistimali (lawfare) uluslararası hukukun ve insan hakları hukukunun belli bir rejimin amacı uğruna negatif olarak manipüle edilmesidir (The Lawfare Project, 2013). Tam da bu noktada, mekân-kırımın diğer bir vechesi olarak Giorgio Agamben'in (2020) "istisna hali" kavramı devreye girer. Agamben'e göre, istisna hali siyasi belirsizlik veya bir kriz durumunda, siyasal düzenin devamının sağlanması adına hukukun kendini askıya almasıdır. Böyle hukukun askıya alınarak acil durumun kaide haline geldiği anlarda savaşla barış arasındaki farklılık belirsizleşir, bu istisna halinde hukuk ve siyasal sistem ölümcül bir makineye dönüşebilir. Bu açıdan Agamben (2020:11) Nazi Almanyasını 12 yıl süren bir istisna hali olarak değerlendirir.

Hukuk suistimali vasıtasıyla mekân-kırım tam da istisna halinin hâkim olduğu bağlamlarda kendine eylem alanı açabilir. Vatandaşlık yasalarının düzenlenmesi kisvesi altında vatandaşların Myanmar'da olduğu gibi üç sınıf olarak kategorize edilmesi (MacLean, 2019:88) ya da İsrail'de olduğu gibi Filistinli vatandaşlarla Yahudi vatandaşların hak ve ödevlerinin Filistinliler aleyhine olacak şekilde düzenlenmiş olması; söz konusu grupları kontrol ve gözetim altında tutarak ve sosyal, siyasi, tarihi bağlarından kopararak onları içi boşaltılmış bir vatandaşlığa mahkûm etmiştir (Ersoy-Ceylan, 2020:214). Böylelikle istisna haline karar veren kişi/kurum/rejimin çıkardığı yasalar vasıtasıyla bir topluluğun yaşadığı mekân sınırlanabilir, değiştirilebilir, yok edilebilir hale gelebilecektir. Bu bağlamda bir grubu vatandaşlık düzenlemesi ile kategorize etmek ve yaşam alanını belirlemek veya sınırlamak, gettolaştırmak manasına gelir ki bu da mekân-kırımı uğratmakla eşdeğerdir. Hamas'ın 7 Ekim saldırısından sonra İsrail'in Gazze'ye yönelik orantısız saldırısı, buradaki Filistinlilerin bir kez daha yerlerinden edilmesi, yaşam alanlarının yıkımına yol açan bir süreci başlatmış oldu. Her ne kadar uluslararası kamuoyundan İsrail'in burada uyguladığı yıkım ve kırımı yönelik eleştiriler gelse de, istisna hali-

nin uluslararası insani rejim vasıtasıyla normalleştirildiğine anbean şahit olmaktayız. Uluslararası yardım kuruluşlarının insani bir motivasyonla Gazze'deki varlığı kayda değer olmakla beraber bir yandan da mekânı kırıma uğratan, insanları yerlerinden eden bu istisna halinin, niyeti bu olmasa da kurumsallaşmasını kolaylaştırmaktadır. Böylece sözü geçen tüm nosyonlar hiç bitmeyen bir istisna halinde yeniden ve yeniden üretilmektedir.

Sonuç olarak, mekân-kırımın çatışmalar sırasında uygulanan diğer stratejiler veya apartheid gibi baskıcı rejimlerde hukuk suistimali sayesinde hayata geçirilen politikalar gibi kasıtlı ve niyetli bir nosyon olduğunu öne sürmek mümkündür. Mekânın yıkımı sadece askeri araçlarla gerçekleşmez; şehir planlamacıları, emlak uzmanları, yerleşimciler gibi aktörler de tedrici mekân-kırım sürecinin bir parçası olurlar. Mekân-kırım son tahlilde mülksüzleşmiş, topraksızlaşmış kitleler oluşmasına neden olur. Bu grupların varlığını mümkün kılan ya da varlığının köklendiği mekânlardan koparılması kaçınılmaz olarak bellek yitimine de yol açacaktır. Belleği, dolayısıyla da varlığını ve kimliğini yitirmenin tek yolu mekân-kırımın neticelerine direnmek olacaktır. Bu durumda şiddet üreten bir direniş eksenini hasıl olacaktır. Bu yazıda yer verilmeyen dünyadaki nice çatışmalı bölgelerde şiddetin bir döngü içerisinde neden hâlâ sürdüğünü ve kendini sürekli nasıl yeniden ürettiğini burada ele alınan mekân-kırım ve bağlantılı kavramlar ile bunların neticeleri bir nebze açıklayacaktır. 

Tuğçe Ersoy Ceylan, Doç. Dr.,
Uluslararası İlişkiler Bölümü, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi

Kaynakça

- Abujidi N. (2014). *Urbicide in Palestine: Spaces of Oppression and Resilience*. London: Routledge.
- Assman J. (2015). *Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*. Çev. Ayşe Tekin. İstanbul: Ayrıntı.
- Agamben G. (2020). *İstisna Hali*, çev. Kemal Atakay, İstanbul, Ayrıntı.
- Avnery, U. (2010). "Slow-Motion Ethnic Cleansing". Cook, W.A. (ed) *The Plight of the Palestinians*. New York: Palgrave Macmillan.
- Bardi A.S. (2016). "The "Architectural Cleansing" of Palestine". *American Anthropologist, New Series* 118, no. 1, 165-171.
- Coward M. (2009). *Urbicide: The Politics of Urban Destruction*. London: Routledge.
- Ersay-Ceylan T. (2020). *İsrail'de Çatışan Kimlikler: Filistinliler ve Yahudiler*. İstanbul: Küre.
- Fregonese S. (2009). "The urbicide of Beirut? Geopolitics and the built environment in the Lebanese civil war (1975-1976)". *Political Geography* 28.
- Graham, S. (2002) "Bulldozers and Bombs: The Latest Palestinian-Israeli Conflict as Asymmetric Urbicide". *Antipode* 34, no.4, 642-649

- Maurice Halbwachs M. (2017). *Kolektif Hafıza*. Çev. Banu Barış. Ankara: Heretik.
- Hanafi S. (2009). "Spacio-cide: colonial politics, invisibility and rezoning in Palestinian territory". *Contemporary Arab Affairs* 2, no.1,
- Hanafi S. (2012). "Explaining Spacio-cide in the Palestinian Territory: Colonization, Separation, and State of Exception". *Current Sociology* 61, no.2
- MacLean K. (2019). "The Rohingya Crisis and the Practices of Erasure". *Journal of Genocide Research*, 21, no.1, 83-95.
- Mushtaq S. ve M. Amin (2021) "'We will memorise our home': Exploring settler colonialism as an interpretive framework for Kashmir". *Third World Quarterly* 42, no.12, 3012-3029
- Selwyn, T. (2001). "Landscapes of Separation: Reflections on the symbolism of by-pass roads in Palestine", Bender, B. Ve M. Winer (eds). *Contested Landscapes: Movement, Exile and Place*, London: Routledge.
- The Lawfare Project. (2013). Lawfare: The use of law as weapon of war. <http://webarchive.org/web/20130419184924/http://www.thelawfareproject.org/what-is-lawfare.html>.
- Walzer M. (2017). *Haklı Savaş Haksız Savaş*. Çev. Mehmet Doğan. İstanbul: Alfa.
- Yiftachel O. (2005). "Neither Two States Nor One: The Disengagement and 'Creeping Apartheid' in Israel/Palestine". *The Arab World Geographer* 8, no.3, 125-129.

Erasing the Memory: Spaciocide as an Instrument of Destruction

In a conflict, not only lives but also the spaces that provide arena for those lives to exist and accumulate their individual or collective memories are also destroyed. Along with the lives, the space that once hosted these lives is erased as well.

Spaciocide refers to the elimination of a community's living space through dispossession, destruction and confiscation. As the space is also the carrier of memory; it includes historical narratives, ideas, memories; all of them exist in the space. Therefore, while space is a part of our daily life, it is also important because it is a part of the practice of remembering. In other words, when the space is destroyed, the information and history about it will be destroyed as well. This act of emptying the past will cause identity erosion, and individual/collective existence will become uprooted. Hence, with the concept of spaciocide one should take into account the phenomena such as displacement, erasure, architectural cleaning and heterotopia altogether so that one could create a more holistic and more critical understanding based on Michel Foucault's biopolitics approach that includes notions such as power, domination and control.